

Dragan Đukanović¹
Jelica Gordanić²

Originalni naučni rad
UDK 341:94 (100) "1914/1918"
doi 10.7251/POL1408177DJ

POLOŽAJ SLOVENSКИH ETNIČКИH ZAJEDNICA U AUSTRO-UGARSKOJ – POVOD ZA IZBIJANJE KRIZE

POSITION OF SLAVIC ETHNICAL COMMUNITIES IN AUSTRIA-
HUNGARY – OCCASION FOR BEGINNING OF CRISIS

Abstract: *Austro-Hungarian Monarchy originated as a result of compromise between Austria and Hungary in 1867 after several unsuccessful constitutional reforms in Habsburg Monarchy. Austro-Hungarian Monarchy was ethnically and religiously diverse. Total population of 51.3 million consisted of 7 religious groups and 12 demographic and ethnic groups. This paper considers the position of Slavic ethnic groups in Austria-Hungary – Croats and Serbs in Bosnia and Herzegovina, Czechs in Bohemia and Moravia, Poles in Galicia and Bukovina, Ukrainians in Galicia and Slovenians. Depriving the members of listed ethnic communities of their basic human rights led to weakening of Austro-Hungarian Empire.*

Keywords: *Austria-Hungary, ethnic groups, Croats, Serbs, Czechs, Poles, Ukrainians, Slovenians, Bosnia and Herzegovina, Bohemia, Galicia*

Apstrakt: *Austro-Ugarska monarhija nastaje kao rezultat kompromisa Austrije i Ugarske 1867. godine, nakon niza neuspelih ustavnih reformi u Habzburškoj monarhiji. Karakterisala ju je izuzetna etnička i religijska šarolikost. Ukupnu poulaciju od 51.3 milona stanovnika sačinjavalo je 7 religijskih grupa i 12 demografskih i etničkih grupa.*

Rad razmatra položaj slovenskih etničkih zajednica u okviru Austro-Ugarske – Hrvata, Srba u Bosni i Hercegovini, Čeha u Bohemiji i Moravskoj, Poljaka u Galiciji i Bukovini, Ukrajinaca u Galiciji i Slovenaca. Uskraćivanje osnovnih ljudskih prava pripadnicima navedenih etničkih zajednica bio je jedan od uzroka slabljena Austro-Ugarske monarhije.

Ključne reči: *Austro-Ugarska, etničke grupe, Hrvati, Srbi, Česi, Poljaci, Ukrajinci, Slovenci, Bosna i Hercegovina, Bohemija, Galicija.*

¹ Viši naučni saradnik na Institutu za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu

² Istraživač-pripravnik na Institutu za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu

Uvod

Austro-Ugarska monarhija nastaje kao rezultat kompromisa Austrije i Ugarske 1867. godine, nakon niza neuspelih ustavnih reformi u Habzburškoj monarhiji. Kompromis je garantovao mađarskoj vladi u Budimpešti jednak status sa vladom u Beču. Austro-Ugarska je prema strukturi bila realna unija – zajednica dve ili više država nastala kao rezultat njihove saglasnosti. Sa stanovišta međunarodnog prava realna unija se pojavljuje kao jedinstven subjekt. Svaka država članica zadržava svoju unutrašnju autonomiju, zakonodavstvo, administraciju i unutrašnje uređenje. Vođenje spoljnih poslova, finansija i vojske poverava se zajedničkim organima. Države članice ne mogu ratovati jedna protiv druge, a rat protiv jednog člana realne unije predstavlja rat protiv celokupne unije.³

Detalji nagodbe između Austrije i Ugarske revidirani su na svakih 10 godina, iz razloga što su oba dela monarhije želela više uticaja u nacionalnim pitanjima. Dve vlade su pokazivale spremnost da ometaju jedna drugu, što je često bilo na štetu monarhije i brojnih etničkih zajednica koje su je naseljavale.

Austro-Ugarska je zauzimala prostor današnje centralne i najvećeg dela jugoistočne Evrope. Sa površinom od 676. 000 kvadratnih kilometara bila je druga po veličine država u Evropi, nakon Ruskog carstva.⁴ Sa jedne strane, Austrija je imala upravu nad Kraljevinom Bohemijom, Galicijom, Dalmacijom, Gornjom i Donjom Austrijom, Bukovinom, Koruškom, Kranjskom, Salzburgom, Austrijskom Šleskom, Moravskom, Tirolom, austrijskim primorjem i Voralbergom. Sa druge strane, Ugarska kontrola se prostirala na Kraljevinu Ugarsku, Hrvatsku i Rijeku sa okolinom. Bosnom i Hercegovinom zajednički su upravljala oba dela monarhije.

Austro-Ugarsku je karakterisala izrazita etnička šarolikost. Ukupnu poulaciju od 51.3 miliona stanovnika sačinjavalo je 7 religijskih grupa i 12 demografskih i etničkih grupa. Velika većina stanovnika (oko 66%) bili su Rimokatolici, a slede Grčki katolici (10.6%), Pravoslavci (8.7%), Kalvinisti (5.3%), Jevreji (4.3%), Evangelisti (3.4%) i Muslimani (1.1%).⁵

S druge strane, nijedna etnička grupa nije bila u većini. Stanovnici monarhije koji su govorili nemačkim jezikom (oko četvrtina njih) uglavnom su

³ Smilja Avramov, Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Službeni Glasnik, Beograd 2007, str. 133.

⁴ Reka *Lajta* predstavljala je granicu između austrijskog i ugarskog dela monarhije. Zapadni dio carstva pod austrijskom upravom nosio je naziv Cislajtaniya, a istočni deo carstva pod mađarskom upravom je bio Translajtaniya (područje preko reke Lajte).

⁵ *The Austro-Hungarian Monarchy before 1914: Nations and ethnic conflicts*, str. 1. Internet: http://hungarianpublications.org/uploads/text/authors/Romsics_Dism_First.pdf 05/12/2014.

naseljavali područja Gornje i Donje Austrije, Tirola, Stirije, Karintije, Krajinе, ali i u manjem delu Bohemije, Moravske i Mađarske. Oko 20% stanovnika su bili Mađari koji su naseljavali istorijski prostor Mađarske, ali i enklave u Bukovini, Beču i Moldaviji. 12.5% stanovnika monarhije bili su Česi naseljeni uglavnom u Bohemiji i Moravskoj, dok je 9.6% Poljaka živelo u Galiciji i Bukovini.

Ostatak populacije sačinjavali su Rumuni (6.2%) naseljeni u Transilvaniji, Banatu i Bukovini; Srbi (3-4%) u južnoj Mađarskoj, BiH, Bačkoj i Banatu; Slovaci (oko 4%), kao i Italijani i Bosanci (oko 1% stanovništva Monarhije).⁶

Prilog. br. 1: *Etničke grupe u Austro-Ugarskoj*

Izvor: William R. Shepherd, *Historical Atlas*, Henry Holt and Company, New York 1911. str.168.

Austro-Ugarska nagodba dočekana je sa neodobravanjem neaustrijskih i neugarskih etničkih zajednica. Česi i Rumuni su zamerali bečkom dvoru što se oko važnih pitanja konsultovao samo sa ugarskim plemstvom, dok su Srbi

⁶ Ibidem, str. 2.

bili nezadovoljni ukidanjem Vojne krajine. Posebno nezadovoljstvo prouzrokovalo je donošenje novog Zakona o nacionalnostima, koji je teorijski davao određena prava etničkim zajednicama, ali se u praksi nije poštovao.

U fokusu rada predstavimo položaj slovenskih etničkih zajednica (Čeha u Bohemiji i Moravskoj, Poljaka u Galiciji i Bukovini, Srba u BiH, Banatu, Bačkoj i južnoj Mađarskoj, kao i položaj Ukrajinaca i Slovaka) i ukazati da je položaj ovih etničkih zajednica bio jedan od uzroka slabljenja moći Austro-Ugarske i izbijanja Velikog rata 1914. godine.

Položaj Hrvata u Austro-Ugarskoj monarhiji

Hrvatska, odnosno Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija imala je specifičan položaj u okviru Austro-Ugarske monarhije. Nagodbom hrvatskog Sabora i ugarskog parlamenta, sklopljenom 1868. godine, definiše se položaj ove kraljevine u okviru ugarskog dela Austro-Ugarske monarhije. Prema odredbama „Nagodbe“, Hrvatska je imala samostalnost u zakonodavnoj oblasti, upravi, pravosuđu, prosveti. Ostali poslovi su obavljani zajednički. Hrvatska nije imala samostalnost u okviru finansija, a pitanje pripadnosti Rijeke bilo je rešeno privremenim rešenjem, u korist ugarske strane.⁷

Hrvatsko javno mnjenje i opozicija proglasili su Nagodbu „oktroisanim zakonom“ i „*tvrdili da je ona silom nametnuta hrvatskom narodu, čiji su vitalni interesi tom nagodbom bili ugroženi.*“⁸ Član 59. Nagodbe definiše Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju kao „*politički narod*“.⁹ Neki teoretičari su značenje reči „politički narod“ poistovećivali sa državom. Ali, imajući u vidu da je Nagodba predviđala da „politički narod imajući posebni svoj teritorij u pogledu svojih unutrašnjih poslova vlastito zakonodavstvo i autonomnu vladu“, ovako određen, politički narod se ipk ne može poistovetiti sa državom.¹⁰ To nije narod koji ima državnost, nego narod koji ima samo autonomnu upravu u okviru svojih unutrašnjih poslova. Iz ovoga se može zaključiti da je Hrvatska u okviru Austro-Ugarske bila „*posebna politička individualnost, ali koja kao takva ima samo pravo na autonomnu upravu, ne i na državu... to je autonoman politički narod, koji stoji pod jednom državom, pod jednim suverenim političkim narodom, u ovom slučaju pod Mađarima.*“¹¹

⁷ Milan Vladislavljević, *Hrvatska autonomija pod Austro-Ugarskom*, Biblioteka Politike, Beograd, 1939, str. 17.

⁸ Ibidem., str. 19.

⁹ „Hrvatsko-ugarska nagodba 1868.“ Videti: Internet: <http://www.crohis.com/izvori/nagodba2.pdf>, 04/12/2014.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Milan Vladislavljević, *Hrvatska autonomija pod Austro-Ugarskom*, op. cit. str. 22.

Stanovništvo Hrvatske je bilo razjedinjeno. Pored prostora Hrvatske u užem smislu, naseljavali su i tri druge provincije¹²: Dalmaciju, Istru, Bosnu i Hercegovinu - u kojima su sačinjavali veći ili manji deo ukupnog stanovništva. Modernizovanje države je činjeno oprezno i postepeno. Austro-Ugarska je bila protivnik krupnih reformi, posebno onih demokratskog i liberarnog karaktera, koje su nosile u sebi opasnost za poredak monarhije. Nagodba, takođe, nije definisala položaj pojedinca i društva, njihova prava i odnos prema upravi, iako ova pitanja spadaju u predmet ustavnog normiranja..

Kada se položaj hrvatskog naroda posmatra sa aspekta slobodne štampe, takve vrste slobode nije bilo za vreme vladavine bana Levina Rauha (1867-1873), i za vreme bana Kuena Hedervarija (1883-1903). U Rauhovom periodu štampa je bila pod stegom apsolutističkog sistema gde je za izdavanje novina bila neophodna dozvola vlasti, koja je uvek mogla da obustavi izlazak časopisa, bilo zauvek ili za određeni period. Novine su se mogle dobiti samo putem pretplate, što je otežavalo njihovu dostupnost narodu.

Nagodba nije regulisala pitanje društvenog udruživanja, niti organizovanja u političke svrhe. Vlasti su se pridržavale propisa iz 1852. godine prema kome je bilo dozvoljeno udruživanje samo u naučne, umetničke i privredne ciljeve, a političko udruživanje je bilo strogo zabranjeno. Ovo je izazvalo brojna negodovanja i proteste u hrvatskoj javnosti i Saboru, koji su smatrali da se pravo na političko udruživanje građana podrazumeva u periodu parlamentarizma i ustavnosti.

Poznata je naredba bana Kuena Hedervarija iz 1897. u kojoj se navodi da su „*politički klubovi i udruženja bezuvjetno zabranjeni u smislu člana 1. patenta od 1852. godine i da se ti klubovi imaju rasturiti i osnivači kazniti.*“¹³ Politička udruženja su postojala, ali je njihovo delovanje bilo otežano, ograničeno i pod stalnim pritiskom vlasti.

Izbornim zakonom iz 1888. godine pravo glasa se određivalo imovinskim i poreskim cenzusom, pa je svega 2% najbogatijeg stanovništva imalo pravo glasa.

U oblasti školstva stanje nije bila ništa bolje. Rad Sveučilišta u Zagrebu je bio otežan, a veliki udarac hrvatskom nacionalnom identitetu je zadat 1894. godine kada je mađarski jezik uveden kao obavezan predmet u realne gimnazije, i kada je uspostavljena mogućnost za osnivanje mađarskih škola. Ovo je dovelo do opasnosti od mađarizacije, za koju se snažno zalagao ban Kuen Hedervari.¹⁴

¹² U okviru kojih su isticali istorijska prava jer su te oblasti u prošlosti naseljavali ili su bile pod vlašću njihovih banova.

¹³ Milan Vladislavljević, *Hrvatska autonomija pod Austro-Ugarskom*, op. cit. str. 30.

¹⁴ O mađarizaciji videti detaljnije kod: Dimitrije Kirilović, *Pomađarivanje u bivšoj Ugar-*

Nezadovoljstvo finansijskom zavisnošću od Ugarske, razjedinjenošću Hrvatskog naroda i mađarizacijom pokrenulo je tzv. narodni pokret 1903. godine u Hrvatskoj. Pokret se u početku manifestovao putem organizovanja javnih skupština na kojima bi se skrenula pažnja na poboljšanje finansijskog položaja Hrvatske. Zabranom javnih skupština nastaju veliki protesti u Zagrebu, Osijeku i ostalim gradovima u kojima su planirani. Nakon ubistva nekoliko seljaka zbog skidanja mađarske zastave sa železničke stanice u Zaprešiću, ustanak dobija na intenzitetu. Pale se mađarske kuće, proteruju mađarski činovnici i menjaju natpisi na mađarskom na železnici, na kojoj se koristio mađarski jezik, iako je, odredbama Nagodbe, hrvatski jezik bio službeni jezik na celokupnoj hrvatskoj teritoriji.

Ovaj narodni pokret je imao za posledicu smenu bana Kuena Hedervarija, ali i povezivanje političkih i nacionalnih snaga Hrvatske i Slavonije s onima u Dalmaciji, kao i poboljšanje hrvatsko-srpske političke i građanske saradnje.

Položaj etničkih zajednica u Bosni i Hercegovini

Austro-Ugarsko upravljanje Bosnom i Hercegovinom imalo je kolonizatorsko obeležje. Industrija je bila uglavnom u rukama stranaca. Platni bilans Bosne i Hercegovine bio je pasivan, a pasiva je ponekada iznosila i do 20 miliona zlatnih kruna.¹⁵ Poljoprivreda je ostala na niskom stupnju razvoja, a pitanje odnosa između kmeta i sopstvenika imovine nije bilo pravno uređeno. Austro-Ugarska industrija je favorizovana kao jača kapitalom, i nije plaćala nikakve uvozne carine. Mnogi stari bosanski zanati su postepeno propadali.

Istovremeno, broj domaćih činovnika u javnoj upravi bio je minimalan, i to uglavnom na slabo plaćenim mestima. Srbi su u organima uprave činili samo 3% činovnika, dok su 42% činovnika činili Hrvati, a čak 50% Poljaci, Česi, Nemci, Mađari i drugi stranci koji su pristigli u Bosnu i Hercegovini bez poznavanja jezika i potreba naroda nad kojim je trebalo da upravljaju.¹⁶

Strani činovnici su često vređali stranke psovkaма Boga i svetaca. Iz tog razloga uprava je 1880. godine izdala naredbu da se sa strankama postupa uljudno.¹⁷ Takođe, verski objekti su u velikoj meri korišćeni kao vojni maga-

skoj, Novi Sad - Srbinje, 1935. Reizdanje 2006.

¹⁵ Vladislav Skarić, Osman Nuri-Hadžić, Nikola Stojanović, *Bosna i Hercegovina pod Austro-Ugarskom upravom*, Izdavačko knjižarsko preduzeće Gece Kona, Beograd, 1938, str. 7.

¹⁶ Aleksandar Raković, Jovan Dučić o austrougarskoj okupaciji i aneksiji Bosne i Hercegovine, Pravoslavljje- Novine srpske patrijaršije, br. 1141. Internet: <http://www.pravoslavljje.rs/broj/1141/tekst/jovan-ducic-o-austrougarskoj-okupaciji-i-aneksiji-bosne-i-hercegovine/18/11/2014>.

¹⁷ Ibidem.

cini. Vojne i civilne vlasti su se mešale u upravu crkvenih opština, i proterivale učitelje srpskih škola. Sloboda veroispovesti je u BiH umnogome bila ugrožena. Srpsko stanovništvo se bunilo zbog proganjanja srpske narodnosti i ćirilicnog pisma. Caru su upućivani memorandumima da im povrate oduzeta prava u školi i crkvi, koja su postojala za vreme turske vladavine — „slobodnu upotrebu srpskog jezika i pisma ćirilice u crkvi, školi i van njih; slobodno držanje crkveno-školskih opštinskih skupština i odborskih sednica bez prijave vlasti; slobodan izbor sveštenika i učitelja; slobodno osnivanje crkvenih i školskih fondova i primanje legata; učešće naroda na postavljanju mitropolita; slobodno stvaranje srpskih čitaonica, pevačkih i drugih društava; rešavanje molbi u određenom roku i dr.“¹⁸

Bosanskohercegovačko stanovništvo posmatralo je austro-ugarsku upravu kao svojevrsno pravno i političko nasilje. Srbima nije bilo dozvoljeno da se zovu svojim narodnim imenom, a granica prema susednoj Srbiji, ali i Crnoj Gori je bila skoro zatvorena. Sve nezavisne srpske novine koje su izlazile na teritoriji Austro-Ugarske bile su zabranjene. Benjamin Kalaj je išao tako daleko da je svoju „Istoriju Srba“ zabranio, jer je u njoj pisao dosta povoljno za Srbe.¹⁹

Prema rečima poznatog srpskog pesnika i diplomate Jovana Dučića „za vreme dugih 30 godina [1878–1908], bolnih godina, njene veoma omražene vlasti, Austrija nije prestala da progoni Srbe pravoslavce, optužujući ih da su se urotili zajedno sa Srbijom i Crnom Gorom protiv monarhije“ (...) Uvela im je jednu od najbednijih uprava, a koja se s pravom može smatrati remek-delom moralnog terorizma..²⁰

Uvođenje vojne obaveze za pravoslavno i muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini dočekano je sa neodobravanjem i prouzrokovalo seljački ustanak u istočnoj Hercegovini 1882. godine. Ovaj ustanak, vođen pod parolom „za krst časni i vjeru Muhamedovu“ ujedinio je doskorašnje neprijatelje – Srbe i Muslimane. Dobro organizovana austro-ugarska vojska razbija ustanak.²¹

Novi pokret, ovog puta građanskog karaktera, započinje 1896. godine i ima za cilj borbu za autonomiju srpske pravoslavne verske i školske organizacije. Borba je bila duga, a narod uporan. Ubrzo su se pridružili i Muslimani sa sličnim pokretom i zahtevima. Treći period otpora i borbe stanovništva ima

¹⁸ Vladislav Skarić, Osman Nuri-Hadžić, Nikola Stojanović, *Bosna i Hercegovina pod Austro-Ugarskom upravom*, op. cit, str. 39.

¹⁹ Ibidem, str. 8.

²⁰ Aleksandar Raković, *Jovan Dučić o austrougarskoj okupaciji...* op. cit.

²¹ O hercegovačkom ustanku videti detaljnije kod: Nikola Stijepović, *Hercegovačko-bokeljski ustanak 1882*, Vojno delo, Beograd, 1963.

čisto politički karakter. Vodi ga malobrojna inteligencija, školovana uglavnom na austro-ugarskim univerzitetima, po uzoru na borbu ostalih Slovenkih naroda protiv Austro-Ugarske. Osnovno oružje te borbe bila su medijska sredstva, parlament i partijske organizacije. Važnu ulogu u nacionalnom preporodu ima osnivanje novina „Srpska riječ“ (1905.), „Narod“ (1907. u Mostaru) i Otadžbina (1907. u Banja Luci).²²

U ovom periodu nakon 1903. godine već počinje i u Austro-Ugarskoj da se pominje jugoslovensko pitanje. Srpskoj etničkoj zajednici u okviru Austro-Ugarske veliku snagu za borbu daje ideja jugoslovenstva i dolazak dinastije Karađorđevića na vlast u Srbiji i njeno novo definisanje spoljnopolitičkih ciljeva zemlje.

Položaj Poljaka u Galiciji

U okviru Austro-Ugarske pripadnici poljske etničke zajednice naseljavali su prostor Galicije (zajedno sa Ukrajinicima) i istočni deo Austrijske Šleske, gde su uz Nemce i Čehe činili većinu stanovništva. Iako podeljeni između Galicije i Šleske, Poljaci su u celosti bili podanici Austrije- Cislajtanije. Galicija je zasigurno bila najsiromašniji deo Austro-Ugarske, ali i tadašnje Evrope. Koristile su se primitivne poljoprivredne tehnike. Stanovništvo je bilo neobrazovano, vladala je glad, neuhranjenost, bolest i smanjena produktivnost. Siromaštvo je bilo u toj meri siromašno da je nastala fraza „galicijska beda“ (*bieda galicyjska*) kao oznaka za ekstremno siromaštvo.²³

Usled gladi i bolesti uzrokovane ekstremnim siromaštvom Galicija je bila deo Austro-Ugarske koji je imao najveći broj stanovnika nesposobnih za vršenje vojne obaveze. U Galiciji je prihod po glavi stanovnika bio 10 puta manji od austrijskog proseka, a svega 0,8 % stanovnika su bili dovoljno bogati da bi se mogli oporezovati. Manje od 15% stanovnika je pohađalo bilo kakav vid školstva.²⁴ Vlasti u Beču su smatrale da u industrijalizaciju Galicije ne treba ulagati, nego da to područje bude isključivo poljoprivredno sa svrhom dobavljanja prehrambenih proizvoda i sirovina za druge delove monarhije. Osamdesete i devedesete godine 19. veka u Galiciji su bile zastupljene ekonomske migracije, te se mnogobrojno stanovništvo iselilo u SAD, Brazil i Kanadu.

²² O značaju navedenih časopisa za širenje revolucionarne ideje videti detaljnije kod: Stefan Bradonjić, *Pucanj u Principa(e)*, 29. April 2014., Srpski akademski krug On line, Internet: <http://akademskikrug.rs/pucanj-u-principae>, 19/10/2014.

²³ David Crowley, *National Style and Nation-state: Design in Poland from the Vernacular Revival to the International Style*, Manchester University Press ND, 1992, p.12.

²⁴ Keely Stauter-Halsted, . *The Nation In The Village: The Genesis Of Peasant National Identity In Austrian Poland, 1848-1914*. Cornell University Press 2005., . p. 27

Galicija je, međutim, imala određeni stepen samostalnosti, koji nije mogao da se poredi sa autonomijom Hrvatske u okviru Hrvatsko ugarske nagodbe. Poznati poljski istoričar Henrik Batkovski smatra da “*autonomija Galicije nije postojala*”, a da sve galicijske povlastice predstavljaju kompromis između vlade u Beču i poljskih plemića, datih u cilju obezbeđivanja podrške poljskog plemstva.²⁵

Sa druge strane, postojale su dve činjenice koje su ukazivale na određeni oblik autonomije. Prvo, poljski jezik je bio u upotrebi u sudskim organima, školstvu i zemaljskom saboru (gde je i ukrajinski bio formalno ravnopravan). Ali, prilikom komunikacije sa vlastima u Beču, vojnim odnosima i u železničkom saobraćaju (stanice su imale dvojne nazive, a osoblje je bilo sastavljeno isključivo od Poljaka i jednim delom i Ukrajinaca) korišćen je isključivo nemački jezik. Ako se poredе autonomije Galicije i Hrvatske, uočava se sličnost u vidu ministara koji su bili zaduženi za obe zemlje. Ali, dok je hrvatski ministar u ugarskoj vladi imao baš takav naziv, ministar za Galiciju u bečkoj vladi je uvek bio “*ministar bez portfelja*”.

Takođe, u svom autonomnom području Hrvati su imali pravo na upotrebu grba i nacionalne zastave. Nasuprot tome, u Galiciji su službeno upotrebljavani isključivo austrijska zastava i grb, a upotreba poljskih nacionalnih amblema nije dozvoljavana na državnim zgradama. Činovnici su u najvećem broju slučajeva bili Nemci ili germanizovani Česi.²⁶

Određene vidove samostalnosti koje su Galicijski Poljaci izborili bili su dodeljeni jednostranim aktima ili naredbama vlasti.²⁷ Pored toga, samo je jedan, i to manji deo Poljaka živeo pod upravom monarhije. Od ukupnog broja Poljaka pre Prvog svetskog rata (23 miliona), u Austro-Ugarskoj ih je živelo svega 5 miliona.²⁸ Imajući u vidu ovu činjenicu, bilo je teško zamislivo ostvarenje poljskih političkih ciljeva i interesa u okviru Austro-Ugarske.

Položaj Čeha u Bohemiji i Moravskoj

Česi u Bohemiji su bili izrazito nezadovoljni svojim položajem i tražili su veći stepen autonomije, slično Galiciji i Hrvatskoj. Takođe, 1867. godine

²⁵ Henryk Batkovski, “Hrvati i Poljaci u okviru Austro-Ugarske monarhije”, *Historijski zbornik*, Godina XXIX-XXX, 1976-1977., Zagreb, str. 447-454, str. 449.

²⁶ Ibidem, str. 451.

²⁷ Ibidem, p. 450. Citat — “*Nije bilo nijednog opšte-državnog pravnog akta koji bi povlastice za Galiciju učinio sastavnim dijelom carevinskog državnog ustrojstva. Galicijska “autonomija” je bila zapravo autonomija de facto. U stvar to je bila samouprava u najširem smislu riječi, naročito što se tiče upotrebe poljskog jezika, ali ništa više.*”

²⁸ Keely Stauter-Halsted, *The Nation In The Village: The Genesis Of Peasant National Identity... op. cit. str. 73.*

usvojen je Osnovni državni akt (*Staatsgrundgesetz*) koji je primenjivan samo u austrijskom delu monarhije. Član 19. akta navodi da „*svi narodi carstva imaju jednaka prava, i svaki narod ima neotuđivo pravo na korišćenje i očuvanje sopstvenog jezika i nacionalnosti. Jednakost svih uobičajnih jezika u školama i javnom životu je priznata od strane države.*“²⁹ U delovima carstva u kojima živi nekoliko naroda predviđa se da javne i obrazovne institucije treba da budu uređene tako da svaki narod dobija neophodna sredstva za obrazovanje na sopstvenom jeziku, bez preke potrebe za učenjem drugog jezika.³⁰

Primena ovog člana bila je sporna, jer je bilo teško odrediti šta se podrazumeva pod „uobičajnim jezikom“. S jedne strane, Nemci su tražili priznanje svog jezika na celokupnoj teritoriji monarhije, a bili su voljni da prihvate upotrebu italijanskog jezika, kao jezika kulture. Posebne poteškoće su postojale u prihvatanju upotrebe i jednakosti slovenskih jezika.

Jezičke nesuglasice su bile posebno zastupljene u Bohemiji, gde su Česi, kao većinsko stanovništvo, zahtevali ravnopravan status češkog i nemačkog jezika. Stanovništvo koje govori nemački bilo je u manjini na teritoriji Bohemije (osim u gradu Brnu).

Kako bi smanjila nezadovoljstvo, Vlada u Austriji je 1871. godine predložila da „*sva pitanja koja su vezana za Bohemiju ne budu smatrana zajedničkim poslovima koje će vlada u Beču da razmatra, nego da potpadaju pod nadležnost vlasti u Bohemiji.*“³¹ U istom periodu je izrađen nacrt Zakona o nacionalnostima koji je davao jednaka prava Česima i Nemcima u Bohemiji. Svi zvaničnici i sudski činovnici koji su obavljali delatnost u Bohemiji po odredbama nacrtu Zakona morali su znati i češki i nemački jezik, a u narodnoj skupštini su bila predviđena dva doma- češki i nemači.³² Mađari i Nemci iz Bohemije su se oštro protivili ovim predlozima smatrajući da je dvojezični sistem direktan atak na njih, a navedene zakonske predloge ocenili su kao krajnje destruktivne. Mađari su strahovali da bi priznavanje bilo kakvog vida autonomije Česima moglo da predstavlja opasan presedan za ostale etničke grupe, posebno za Slovake u severnoj Ugarskoj.

Nakon ovih neostvarenih ideja, Česi postaju najveći kritičari Austro-Ugarske i dualističkog sistema monarhije. U kasnijem periodu, 1897. proglašeno je da svi činovnici u Bohemiji i Moravskoj moraju znati oba jezi-

²⁹ Basic Law of 21 December 1867 on the General Rights of Nationals in the Kingdoms and Länder represented in the Council of the Realm. Internet: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1867_142/ERV_1867_142.pdf 05/12/2014.

³⁰ Ibidem, član 19 stav 3.

³¹ “Monarchy before 1914: Nations and ethnic conflicts”, p. 5., Internet: http://hungarianpublications.org/uploads/text/authors/Romsics_Dism_First.pdf, 16/11/2014.

³² Ibidem, str. 6.

ka, što je dovelo u nepovoljan položaj one koji su znali samo nemački jezik.³³ Kako bi obezbedili mir u područjima koje su naseljavali Česi, 1905. godine dolazi do tzv. Moravskog kompromisa. Ovim političkim aktom vlast Moravskoj skupštini je bila podeljena između Nemaca i Čeha.³⁴ Prilikom glasanja za članove parlamenta, sva lica koja su imala pravo glasa morala su prethodno da se izjasne kao Nemci ili kao Česi, i glasali bi za svoje nacionalne predstavnike. Iako se smatra dokazom da Austro-Ugarski etnički problemi nisu bili nerešivi, Moravski kompromis ima i svoje kritičare. Uveo je nedemokratski izborni sistem koji, uslovljavajući stnovništvo da se prethodno nacionalno izjasni, pozicionira nacionalni identitet izvan svih ostalih interesa. Sporazum je dao zadovoljavajuće rezultate u Moravskoj (zbog većeg broja češkog stanovništva i manjeg stepena nacionalizma), ali se u Bohemiji pokazao kao neuspešan.³⁵ 1907. godine uvedeno univerzalno pravo glasa za sve muškarce, koje je ranije pripadalo samo bogatijoj nemačkoj manjini. Ove mere ipak, nisu bile dovoljne. Javile su se organizacije i političke stranke poput “Mladih Čeha”, “Nacional- socijalista” ili progresivista koji su bile pro ruski nastrojeni. Neki od lidera ovih organizacija, među kojima su najznačajniji Karel Kramar i Vaclav Klofac su imali ideje o stvaranju Slovenske konfederacije ili Slovenskog carstva, koje bi zamenilo Austro-Ugarsku monarhiju.

Ukrajinci u Galiciji

Slično tendencijama među ostalim slovenskim etničkim grupama i među Ukrajincima pojavljuju se različiti pokreti predvođeni sveštenstvom koji su se zalagali za ujedinjenje Ukrajinaca iz Galicije sa Rusijom. Pravoslavna crkva postaje aktivnija među ukrajinskim unijatima.³⁶

Ove tendencije su imale dvostruke posledice po Ukrajince u Galiciji. S jedne strane, rezultiralo je mnogobrojnim sudskim procesima za izdaju, naročito u oblasti Saras. S druge strane, 1914. godine je došlo do “Galicijskog kompromisa” koji je omogućio veću zastupljenost Ukrajinaca u pokrajinskoj skupštini i uveo princip nacionalnosti i u druga vladina tela.³⁷

³³ Hugh LeCaine Agnew, *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, Hoover Institution, 2004., p. 70.

³⁴ Detaljnije videti kod: T. Mills Kelly, “Last Best Chance or Last Gasp? The Compromise of 1905 and Czech Politics in Moravia”, *Austrian History Yearbook, Volume 34, January 2003*, p. 279-301.

³⁵ Hugh LeCaine Agnew, *The Czechs and the Lands.. op. cit.*, p. 78.

³⁶ Ivan L. Rudnytsky, *The Ukrainians in Galicia Under Austrian Rule* In Andrei S. Markovits, Frank E. Sysyn (eds.), *Nationalbuilding and the politics of nationalism: essays on Austrian Galicia*. Harvard University Press, 18982., p. 55.

³⁷ O Galicijskom kompromisu videti detaljnije kod: Ivan Monolatii, „Institutionalization of

Slovinci u Austro-Ugarskoj

Od svih slovenskih etničkih zajednica može se reći da su Slovenci bili najlojalniji Austro-Ugarskoj monarhiji iz prostog razloga što ranije nisu imali svoju nacionalnu državu. Pred samo izbijanje prvog svetskog rata jedan deo Slovenaca je bio nezadovoljan monarhijom, ali nisu u potpunosti težili njenoj dezintegraciji.

Jedan deo slovenačke političke elite na čelu sa Ivanom Šušteršičem imalo je na umu trialističko rešenje, koje bi slovenske zajednice učinilo ravnopravnim sa Nemcima i Mađarima, tj. Austrijom i Mađarskom. Drugi deo, na čelu sa Antonom Korošecom bio je za odvajanje Slovenije od monarhije i jačanje ideje jugoslovenstva.³⁸

Ideje reorganizacije Austro-Ugarske monarhije

Šarolika etnička struktura monarhije bila je složena za upravljanje i položaj pojedinih etničkih zajednica što je bio uzrok brojnih nezadovoljstava. Krajem 19. veka javile su se ideje o mogućoj reorganizaciji monarhije. Tako Austrijska socijaldemokratska partija u Brum programu iz 1899. narodi da „*Austro-Ugarska mora da se transformiše u demokratsku, multietničku, federativnu državu.*“³⁹ Umesto istorijskih granica, monarhija treba da počiva na etničkim granicama. Hrišćansko socijalistička partija je bila znatno konkretnija. Platformom iz 1905. smatrali su da Monarhija treba da se reorganizuje po švajcarskom modelu federacija. Prema njihovom predlogu federacije bi bile sačinjene od: nemačke Austrije, nemačke Bohemije, nemačke Moravske i Šleske, Bohemije, Mađarske, Transilvanije, Hrvatske, Poljske zapadne Galicije, Ukrajinske istočne Galicije, Slovenije, Slovačke, Vojvodine, Szekliji zemalja, Trenta i Trsta.⁴⁰

Ugarska je bila protiv bilo kakvih programa i reformi i snažno je ostajala pri ideji jedne političke nacije. Zakon o nacionalnostima iz 1867. godine formalno izjednačava sve etničke zajednice i daje im izvesni stepen auto-

ethnic political actors in Austria-Hungary: The examples of Galicia and Bukovyna”, *Scientific Horizons*, V. 2, Issue 1, 2014., p. 1-10., p. 9. Internet: http://www.anvsu.lviv.ua/anvsu/sc_hor/sh_pdf/2014_1/sh_0101_2014.pdf 05/12/2014.

³⁸ Predrag Pejčić, “Neodvisni” hoće sve, *Novosti* 05. decembar 2009. Internet: http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:280018-quotNeodvisniquot-hoce-sve 05/12/2014.

³⁹ Jack Jacobs, *On Socialists and the Jewish Question After Marx*, NYU Press, 1993, str. 36.

⁴⁰ Detaljnije videti: “The Austro-Hungarian Monarchy before 1914: Nations and ethnic conflicts”, p. 21. Internet: http://hungarianpublications.org/uploads/text/authors/Romsics_Dism_First.pdf 05/12/2014

mije.⁴¹ Proces mađarizacije je teže sproveden među Rumunskim i srpskim etničkim zajednicama usled religijske i jezičke različitosti. Razvoj rumunskih i srpskih nacionalnih pokreta bi je dodatno pojačan činjenicom da je rumunska nacionalna država nastala 1859. godine ujedinjenjem Vlaške i Moldavije, i da je Srbija ostvarila nezavisnost. I Srbi i Rumuni iz Ugarske su bili u aktivnom kontaktu sa predstavnicima svojih nacionalnih država. Lideri nemađarskih etničkih zajednica u Ugarskoj zahtevali su da na teritorijama na kojima žive administrativne vlasti i sudovi koriste jezik etničke zajednice koja živi na toj teritoriji.⁴² Agoston Trefort, ugarski ministar vera i obrazovanja, okarakterisao je sve višejezičke aspiracije nemađarskih etničkih zajednica kao „političku ludost.”⁴³

Među ugarskom intelektualnom i političkom elitom javile su se ideje o daljem širenju uticaja. Gustav Beksiks (Gusztáv Beksics) lider i ideolog ugarske Liberalne partije, u budućnosti je video Ugarsku kao vodeću silu u Srednjem podunavlju i na Balkanu na osnovama geografskog determinizma. Pal Hoići (Pál Hoitsy), ugarski novinar i političar je, u svojoj knjizi „Velika Mađarska“ (*Nagymagyarország*) objavljenoj 1902. godine, smatrao da će Ugarska proširiti svoje sfere uticaja na jugu i istoku- pre svega na Rumune, Srbe, Bugare, i slovensko stanovništvo u Dalmaciji i Hrvatskoj.⁴⁴

Iako su ove ideje dobile veliku popularnost u javnosti, javili su se i stavovi koji kritikuju ugarske represivne zakone prema nemađarskom stanovništvu. Ideološki jaz je postojao vremenom sve veći i veći, tako da je premijer Istvan Tisa (István Tisza) u periodu od 1912-1914. godine ponudio određene ustupke nemađarskim etničkim zajednicama- povećanje broja nemađara zaposlenih u državnoj administraciji, priznanje političkih stranaka etničkih zajednica, ublažavanje mađarizacije u obrazovanju. Srpski i rumunski nacionalni lideri se nisu slagali sa ovakvim predlozima, i zahtevali su teritorijalnu i političku autonomiju, što se ugarski nacionalisti smatrali za neprihvatljivo.⁴⁵

U Ugarskoj su se pojavile i tenzije između Liberalne stranke, koja je podržavala zajednicu sa Austrijom i opozicione Partije za nezavisnost. Njihov konflikt je paralisao rad Parlamenta 1904. i rezultirao anti-monarhijskom atmosferom u Ugarskoj. Svi ovi događaji su doprinosili postepenom slabljenju moći Austro-Ugarske.

⁴¹ Mark Cornwall, *Last Years of Austria-Hungary: A Multi-National Experiment in Early Twentieth-Century Europe*, 2nd ed, University of Exeter Press, 2002, str. 83.

⁴² *The Austro-Hungarian Monarchy before 1914: Nations and ethnic conflicts...* op. cit., p. 21.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Andrew C. Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825-1945*, Princeton University Press, 1982., p. 138.

⁴⁵ Ibidem, p. 140.

Zaključak

Istorija je pokazala da su multietničke države na dug vremenski period često predstavljaju neodrživu konstrukciju. Prostor Austro-Ugarske je naseljavalo dvanaest etničkih i sedam religijskih grupa.

Veliki broj tih etničkih grupa je u prošlosti imao svoju državu, ili je njihova država već postojala, van granica monarhije. Takvi narodi su teško podnosili stranu, nametnutu vlast. Zabrane ili ograničenja upotrebe vlastitog jezika, pisma, verskih običaja, kao i slaba zastupljenost u upravi, izazivala je gnev i strah za nacionalni identitet. Posebno su bili ugroženi Srbi i Hrvati, naseljeni u ugarskom delu monarhije, koji se bili izloženi konstantnom procesu mađarizacije.

Među slovenskim etničkim zajednicama u monarhiji jačao je nacionalni duh, i budila se nacionalna svest, što je bio proces kome ni Austrija ni Ugarska nisu mogle efikasno da se odupru. Među Hrvatima, Česima, Poljacima, Srbima formiraju se nacionalni pokreti i grupacije poput Mladih Čeha, nationalsocijalista, Mlade Bosne, hrvatskog narodnog pokreta koji započinju i konkretne akcije za oslobođenje od Austro-Ugarske vlasti i formiranje sopstvenih država. Ideja jugoslovenstva, koja se pojavila u obrisima još polovinom XIX veka, povezuje i poziva na saradnju Srbe, Hrvate i Slovence.

Svesni slabljenja monarhije, u bečkom političkom vrhu javljaju se ideje o federalnom uređenju monarhije. Ipak, one nikada nisu zaživele. Ali, ne može se sa sigurnošću reći da bi federalno uređenje, sprovedeno na odgovarajući način, donelo neku promenu i možda preokrenulo tok istorije. Ono što je sigurno jeste da dualističko rešenje nije bilo adekvatno, kako za Nemce i Mađare, tako i za sve ostale zajednice.

Ubistvo Franca Ferdinanda (Franz Ferdinand) nije prouzrokovalo Prvi svetski rat. Taj događaj je samo pokazao da je nemoguće postojanje multietničke države na nedobrovoljnoj osnovi. „*Akt Gavrila Principa je samo označio da je došlo odgovarajuće vreme. Da nije bilo Principa, desio bi se neki drugi uzrok.*“⁴⁶

Akt nijednog malog naroda nije mogao da prouzrokuje tako duboku i svetsku krizu. Temelji Austro-Ugarske su bili uzdrmani prvenstveno etničkom šarolikošću. Nezadovoljstvo svih etničkih zajednica je tim činom doživelo svoj vrhunac. „*Nikakav narod nije do svoje sreće došao ćutanjem ni tuženjem, nego otvorenom borbom protiv svakoga ko mu stoji na putu i prijечи*

⁴⁶ George Friedman, “The Necessity of World War I”, *Horizons*, Autumn 2014, Issue no. 1, Center for International Relations and Sustainable Development, Belgrade, p. 20-28., p. 24.

*mu se da se može pravilno razvijati.*⁴⁷ Ove su reči, objavljene 1905. godine u sarajevskom listu *Srpska riječ* na pravi način opisuju slobodarske težnje pokorenih etničkih zajednica u okviru Austro-Ugarske monarhije i njihovu želju sa slobodom i ostvarenjem nacionalnog identiteta.

Literatura

1. Avramov, S., Kreća, M., *Međunarodno javno pravo*, Službeni Glasnik, Beograd, 2007.
2. Batkowski, H., “Hrvati i Poljaci u okviru Austro-Ugarske monarhije”, *Historijski zbornik*, godina XXIX-XXX, 1976-1977., Zagreb, str. 447-454.
3. “Basic Law of 21 December 1867 on the General Rights of Nationals in the Kingdoms and Länder represented in the Council of the Realm”, Internet: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1867_142/ERV_1867_142.pdf, 12/11/2014.
4. Bradonjić, S., „Pucanj u Principa(e)“, 29. April 2014., *Srpski akademski krug on line*. Internet: <http://akademskikrug.rs/pucanj-u-principae/> 19/10/2014.
5. Vladislavjević, M., *Hrvatska autonomija pod Austro-Ugarskom*, Biblioteka Politike, Beograd, 1939.
6. „Volkszählung vom 31. Dezember 1910,“ veröffentlicht in: *Geographischer Atlas zur Vaterlandskunde an der österreichischen Mittelschulen*. K. u. k. Hof-Kartographische Anstalt G. Freytag & Berndt, Wien 1911.
7. Jack Jacobs, *On Socialists and the Jewish Question After Marx*, NYU Press, 1993.
8. Janos, A. C., *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825-1945*, Princeton University Press, 1982.
9. Kirilović, D., *Pomađarivanje u bivšoj Ugarskoj*, Novi Sad - Srbinje, 1935. Reizdanje 2006.
10. LeCaine Agnew, H., *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, Hoover Institution, 2004.
11. Mills Kelly, T., Last Best Chance or Last Gasp? The Compromise of 1905 and Czech Politics in Moravia, *Austrian History Yearbook*, Volume 34, January 2003, pp. 279-301.
12. Monolatii, I., Institutionalization of ethnic political actors in Austria-Hungary: The examples of Galicia and Bukovyna, *Scientific Hori-*

⁴⁷ Vladislav Skarić, Osman Nuri-Hadžić, Nikola Stojanović, *Bosna i Hercegovina pod Austro-Ugarskom upravom...* op.cit. str. 107.

- zons*, V. 2, Issue 1, 2014., p. 1-10. Internet: http://www.anvsu.lviv.ua/anvsu/sc_hor/sh_pdf/2014_1/sh_0101_2014.pdf 05, 12/11/2014.
13. Pejčić, P., "Neodvisni" hoće sve, *Novosti*, 05. decembar 2009. Internet: http://www.novosti.rs/dodatni_sadrzaj/clanci.119.html:280018-quot-Neodvisniquot-hoce-sve, 12/11/2014.
 14. Raković, A., „Jovan Dučić o austrougarskoj okupaciji i aneksiji Bosne i Hercegovine, Pravoslavlje“, *Novine srpske patrijaršije*, br. 1141, Beograd, Internet: <http://www.pravoslavlje.rs/broj/1141/tekst/jovan-ducic-o-austrougarskoj-okupaciji-i-aneksiji-bosne-i-hercegovine/>, 12/11/2014.
 15. Rudnytsky, I. L., "The Ukrainians in Galicia Under Austrian Rule", In: Andrei S. Markovits, Frank E. Sysyn (eds.) *Nationalbuilding and the politics of nationalism: essays on Austrian Galicia*, Harvard University Press, 1982.
 16. Skarić, V., Nuri-Hadžić, O., Stojanović, N., *Bosna i Hercegovina pod Austro-Ugarskom upravom*, Izdavačko knjižarsko preduzeće Gece Kona, Beograd, 1938.
 17. Shepherd, W.R., *Historical Atlas*, Henry Holt and Company, New York, 1911.
 18. Stauter-Halsted, K., . *The Nation In The Village: The Genesis Of Peasant National Identity In Austrian Poland, 1848-1914*. Cornell University Press 2005.
 19. Stijepović, N., *Hercegovačko-bokeljski ustanak 1882*, Vojno delo, Beograd, 1963.
 20. The Austro-Hungarian Monarchy before 1914: Nations and ethnic conflicts. Internet: http://hungarianpublications.org/uploads/text/authors/Romsics_Dism_First.pdf, 12/11/2014.
 21. Friedman, G., The Necessity of World War I, *Horizons*, Autumn 2014, Issue no. 1, Center for International Relations and Sustainable Development, Belgrade, p. 20-28.
 22. „Hrvatsko-ugarska nagodba 1868.“, Internet: <http://www.crohis.com/izvori/nagodba2.pdf>, 12/11/2014.
 23. Cornwall, M., *Last Years of Austria-Hungary: A Multi-National Experiment in Early Twentieth-Century Europe*, 2nd ed, University of Exeter Press, 2002.
 24. Crowley, D., *National Style and Nation-state: Design in Poland from the Vernacular Revival to the International Style*, Manchester University Press ND, 1992.